

Getijdenboek van het OLV-Hospitaal: We kunnen er alleen maar van dromen!

door Jean Marquebreuck

In november van het voorbije jaar haalde A.S. in een van de regionale bladen enkele middeleeuwse handschriften aan die toebehoorden aan Geraardsbergse kloosters, met name de gereputeerde Sint Adriaansabdij, het Beaupréklooster en het O.L.V.Hospitaal.

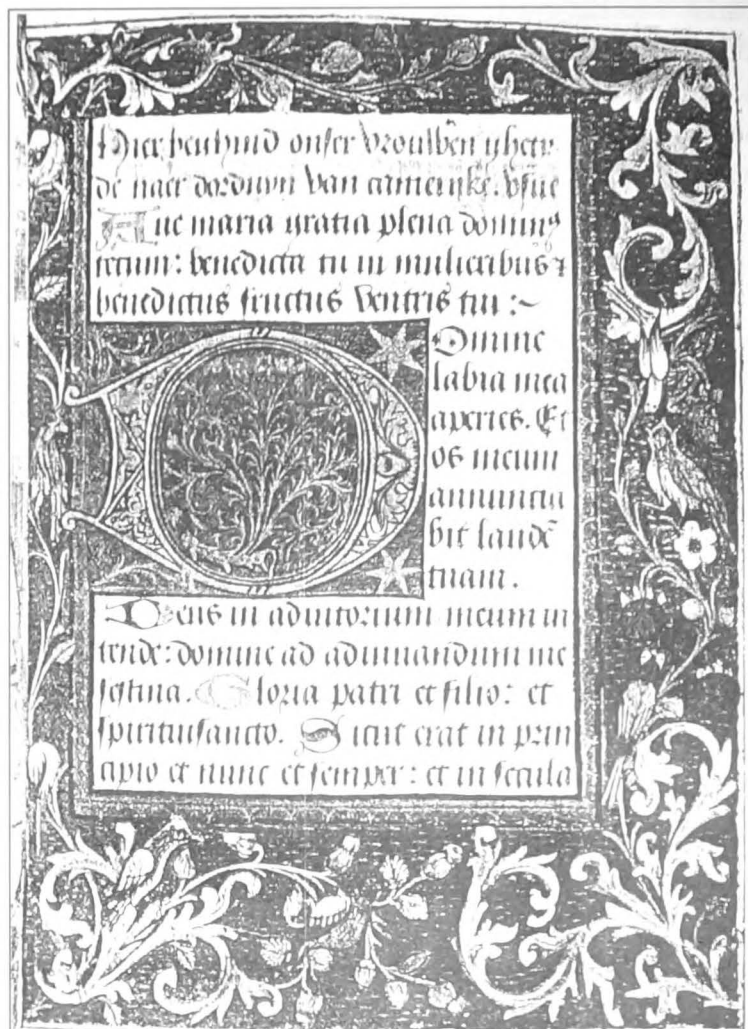
De Geraardsbergse musea bezitten, bij mijn weten, momenteel geen enkel origineel exemplaar, zelfs geen blad dat afkomstig is uit de rijke bibliotheken van voornoemde kloosters. Het moet boeiend zijn om te onderzoeken hoe deze echte kunstschaten die oorspronkelijk aan een geestelijke gemeenschap toebehoorden, uiteindelijk via meestal onbekende wegen in het bezit gekomen zijn van andere openbare instellingen of zelfs van particuliere bezitters.

In De Heemschutter nr.180 (p.37-38) staat onder de titel "Over Vergeirders en Verteirders" een korte bijdrage waarin beschreven wordt hoe het patrimonium van de Sint Adriaansabdij in een korte periode in vreemde handen raakte. Ik herhaal hier even de zin "Later vestigde de Warluzel zich in de Abdij van Ename en nam hij nog de kostbare meubelen mee en ook prachtige en waardevolle boeken uit de bibliotheek", een tekst die erop wijst dat mogelijks handschriften uit de Abdij toen naar Ename meegenomen werden. Wat er verder mee gebeurde kunnen we slechts gissen.

Vooraleer verder te gaan even heel kort een verschil maken tussen een "manuscript of handschrift" en een "getijdenboek".

Volgens de W.P. is een *handschrift* in de vorm waar we het hier over hebben, de voorloper van het gedrukte boek. Het is in die zin telkens uniek aangezien zelfs een kopie steeds verschilt van het origineel. Het werd praktisch steeds uitgevoerd in opdracht van kerkelijke of vorstelijke instanties en was dikwijls bijzonder kostbaar. In de handschriften voltrok zich de ontwikkeling van de Westeuropese lettervorm van de vroegmiddeleeuwse unciaal (karakters van ongeveer een duimgrootte), via de Karolingische en gotische minuskel (kleinere letters) tot de humanistische minuskel der 15de eeuw, die het prototype werd van de Westeuropese drukletter.

Een *getijdenboek* (Frans : *Livre d'heures*) is een gebedenboek voor leken, in de Rooms-Katholieke kerk in gebruik gedurende de 15de en de 16de eeuw. De artistieke tooi der getijdenboeken in handschrift bestaat uit randversieringen, soms prachtige miniaturen die het

Detail uit het Geraardsbergs getijdenboek

oog van de opdrachtgever op zijn minst gezegd moesten strelen en hem/haar duidelijk een hele boel geld kosten. Bij rijkere exemplaren vindt men op iedere pagina talloze initialen in de tekst, gevormd door blader- of bloemenranken, waarin niet zelden allegorische of satirische figuurtjes, dieren, voorstellingen van profane, hofse of legendarische aard verweven zijn. Even verwijzen naar de "Très riches heures du duc de Berry"....

Terug nu naar onze Geraardsbergse kunstschaten.

A.S. haalt in de eerder bedoelde bijdrage i.v.m. het 15de eeuwse getijdenboek uit het O.L.Vrouw-Hospitaal, heel kort de studie aan die J. Van den Gheyn in 1898 publiceerde in "Handelingen der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent". Ik wil de lezer(es) van De Heemschutter enige details van dit onderzoek niet onthouden :

Van den Gheyn beweert dat het belang van het manuscript in drie punten kan opgesplitst worden nl. omdat het afkomstig is van een onze oudste geestelijke instel-

lingen, het Hospitaal van Geraardsbergen, gesticht in de 12de eeuw en omdat het als voorbeeld kan aangehaald worden zowel wat betreft de manier waarop het boek ingebonden is als de kwaliteit van de prachtige miniaturen waarmee het geïllustreerd werd. Volgens V.d.G. is het een prachtig voorbeeld van de Vlaamse kunst van het einde van de XVde eeuw.

De oorsprong van het manuscript wordt bevestigd door de tekst die je leest bovenaan het eerste schutblad.....

*desen boec behoord toe den hospitaele
binnen der stad van gheerarsberge
uen (sic) Jnt jaer ons Heeren. MCCCC
XCVIJ by procuracien van joncvrou
Lysbetten Van Steengracht.*

Deze tekst is klaar en duidelijk, kan makkelijk onderzocht worden op de waarheid en we weten ondertussen dat Elisabeth van Steengracht het Hospitaal bestuurde in de XVde en de XVIde eeuw.

J.v.d.G haalt bij deze tekst toch iets heel bijzonders aan want...

“... bij de tekst die ik overgenomen heb springt nochtans een opmerkelijk feit in het oog...

Het woord *gheerarsberge* op het einde van de tweede lijn is boven op een doorhaling geschreven. Het is onmogelijk om vast te stellen wat de oorspronkelijke tekst was. Je merkt alleen nog de eerste zes letters van het woord *gescreuen*, waarvan de laatste lettergreep *uen* zich op de derde lijn bevindt.

Men kan zich dan ook de vraag stellen of het manuscript wel in onze stad geschreven werd. De manier waarop het woord *gheerarsberge* geschreven is, wijkt niet echt af van de rest van de tekst. Men kan dus aan de hand van de paleografie veronderstellen dat de schrijver van het manuscript zich vergiste en op die manier een rechtzetting pleegde. Een ander argument is het feit dat het lot Elisabeth van Steengracht onvermijdelijk aan dat van het Hospitaal van Geraardsbergen verbonden geweest is. Ze beheerde de instelling gedurende meer dan een halve eeuw en in akten tussen 1500 en 1551 komt haar naam veelvuldig voor.

Pastoor G. De Vos (archivaris van het Geraardsbergs Hospitaal en auteur van de “*Inventaris der handvesten van “Onser Lieven Vrouwen Gasthuys”, “Senter Margrieten Begynhof” en “s Keyzershof” of meisjesziekenhuis van Geeraardsbergen*”) heeft echter een heel andere visie op de mogelijke oorsprong van het manuscript!

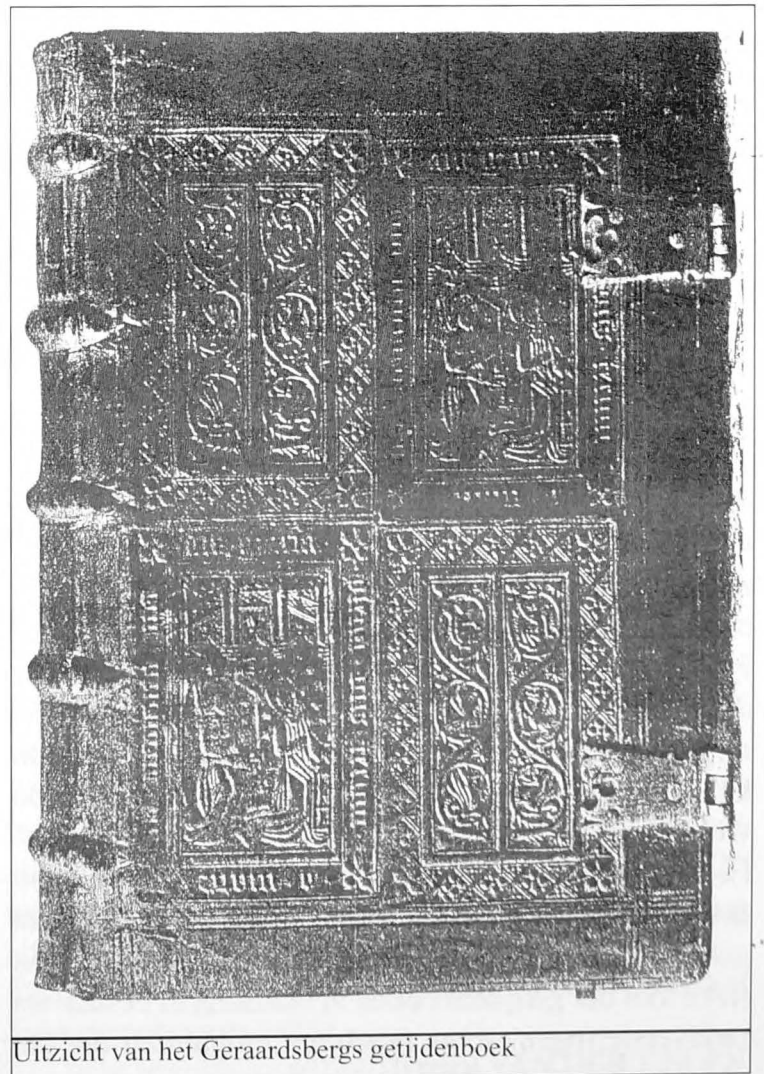
In 1492 wordt Katheline Vylains “*prieuse van den hospitale van onser lieven vrouwen in de poert van Gheronsberghe*”. Ze overleed in 1499. Het is dus tijdens haar beheer dat het manuscript geschreven is. Maar, uit de rekeningen van het hospitaal (1506-1507) blijkt dat Katheline ofwel vóór haar komst naar

Geraardsbergen geestelijke was in het hospitaal van Liedekerke ofwel zakelijke contacten had met deze instelling. Uit deze rekeningen blijkt immers dat Katheline bepaalde goederen van Liedekerke naar Geraardsbergen haalde “*...anghaende de haven die wylen vrouwe Katheline Vylains brachtte uutten hospitaal van Liekerke in thospitaal van Geertsbergen..*” (haven = meubelen)

Het is mogelijk dat Katelijne Elisabeth van Steengracht deed overkomen van het hospitaal van Liedekerke. In dit geval kunnen we rekening houden met het feit dat het woord Liekerke vervangen werd door Gheerarsberge. Een andere mogelijkheid is dat op vraag en op kosten van Elisabeth (...*by procuracien...*), Katelijne de opdracht aan een schrijver van het Hospitaal van Liedekerke toevertrouwde en die uit gewoonte in de tekst “*... hospitaal van Liekerke..*” neerpende, een vergissing die hij nadien herstelde.

Want als men wat hiervoor aangehaald wordt nagaat in de tekst zelf dan merk je dat de eerste letter van het doorstreepte woord een “*l*” is en de ruimte die de tekst “*liekerke gescre*” innam exact overeenstemt met het woord “*gheerarsberge...*”.

Van den Gheyn geeft daarna een korte beschrijving van de kalender die over het algemeen als inleiding van dit soort manuscripten opgenomen wordt, kalender die eveneens een verwijzing kan zijn naar de oor-

Uitzicht van het Geraardsbergs getijdenboek

Miniatuur uit Geraardsbergs Getijdenboek

sprong van het boek.

Als afsluiter stelt hij zich de vraag hoe het manuscript van eigenaar veranderde. Ziehier zijn visie.

“...Het kan in 1794 gebeurd zijn. De geestelijken moesten in de 4 miljoen florijnen die de stad aan de Franse Republiek moest betalen, 35000 florijnen bijdragen. Aangezien de gemeenschap slechts over 2000 florijnen beschikte, kreeg ze de toelating om, tot ze over het opgelegde bedrag beschikten, goederen te verkopen. Het is niet onmogelijk dat het manuscript waarvan hier sprake deel uitmaakt van de verkochte zaken. Later, onder ons onbekende omstandigheden, duikt het op in de bibliotheek van lord Edward Hailstone in Engeland die op de binnenkant van de omslag een prachtig ex-libris aanbracht. En nu is het kunstwerk opnieuw Belgisch bezit. Het werd eigendom van de Koninklijke Bibliotheek, die het in 1899 bij Sotheby's in Londen “op de kop tikte”, waar het in de tweede reeks manuscripten geïnventariseerd is onder het nr. 2348.

Van den Gheyn bespreekt in zijn bijdrage nog de kunstzinnige manier waarop het manuscript ingebonden is en de zes waardevolle en kunstzinnige miniaturen die ieder een vol blad van het werk innemen.

Enige supplementaire nota's i.v.m. twee van deze

miniaturen zullen U zeker interesseren!

“... de tweede miniatuur op folio 64 stelt een gekruisigde Christus voor met aan de voet van het kruishout zijn Moeder en de H. Johannes. Wat opvalt is het landschap op de achtergrond dat opvalt door zijn frisheid. Men kan zich de vraag stellen of de stad die hier afgebeeld wordt en zich tegen een helling uitstrekt in de geest van de kunstenaar niet Geraardsbergen moet voorstellen. Het zou niet de eerste keer zijn dat in de geest van deze voorstelling de stad Jeruzalem vervangen werd door een plaats of een stad die meer verbonden is met de geest van de opdrachtgever(s)...”

“...De laatste miniatuur op folio 130 heeft dan weer ontegensprekelijk waarde op historisch vlak. Ze stelt de H. Maagd voor met op haar knieën het kind Jezus. Voor hen knielt een geestelijke in een wit kleed en gehuld in een witte mantel. Ze draagt een zwart scapulier en een zwarte sluier bovenop een witte kap die haar hals en het bovenste gedeelte van haar borst bedekt. De geestelijke houdt in beide handen een geopend boek. Links op het achterplan bemerkt men in een tuin een in veel opzichten geestelijk gebouw. Dit kleine tafereel is zeer verzorgd, zeer fel van kleur en zeer duidelijk getekend. De uitdrukking van de gezichten is merkwaardig. Volgens mijn mening symboliseert dit miniatuurtje het Hospitaal van Geraardsbergen en de priorin Elisabeth van Steengracht. De instelling had inderdaad als naam “*hospitale beatae Mariae Geraldimontense*” en het zegel dat tot op de dag van vandaag nog gebruikt wordt is voorgesteld als onderwerp van de zesde miniatuur, nl. De H. Maagd met het Kind op de schoot.

De knielende geestelijke is hoogstwaarschijnlijk zuster Elisabeth van Steengracht. Ik heb het habijt dat de geestelijke op het miniatuur draagt vergeleken met dit van vijf portretten van vroegere priorinen, portretten die bewaard worden in de raadzaal van het Armenhuis van de stad Geraardsbergen. Het stemt op alle gebied overeen.

Tot hier de korte studie van Z.E.H. J. Van den Gheyn overgenomen uit het hiervoor aangehaald tijdschrift. In een volgende bijdrage ga ik wellicht iets meer in op de handschriften afkomstig van de Sint Adriaansabdij waarvan het IIIde deel in 1986 aangekocht werd bij SOTHEBY'S door een Noors verzamelaar.

Indien een lezer van De Heemschutter een volledige kopij wenst van de bijdrage van de H. Van den Gheyn kan dit bekomen op eenvoudig verzoek.

BIBLIOGRAFIE

J. VAN DEN GHEYN, *Note sur un ancien livre d'heures de l'hôpital de Grammont*, in Handelingen der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent, 1898.